

ویرانه‌های تخت سلیمان و زندان سلیمان

نوشته:

رودلف ناومان

برگردان:

فرامرز نجد سمیعی

عکس هوایی از زندان سلیمان و تخت سلیمان (از: ف. اشعیت ۱۹۳۷)

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار
۱۰	مقدمه
۱۱	موقعیت و شبکه راهها
۱۵	موقعیت جغرافیایی و زمین‌شناسی
۲۱	بررسی کلی از نظر تاریخی
۲۵	زندان سلیمان
۲۵	۱- اولین دوره، جایگاه مقدس
۳۱	۲- دومین دوره، محوطه مسکونی
۳۳	۳- کاوشهای درون دهانه آتشفشان
۳۵	تخت سلیمان
۳۵	آ- محوطه مسکونی دوره هخامنشی
۳۹	ب- استحکامات دوره ساسانی
۴۴	ث- آتشکده‌ها
۴۴	۱- تأسیسات عمومی
۵۲	۲- آتشکده آذرگشنسب
۶۲	۳- آتشکده غربی
۷۱	۴- بنای خشتی قدیمی‌تر
۷۵	۵- برای تاریخگذاری آتشکده‌های ساسانی
۷۶	۶- یافته‌های کوچک از دوره ساسانی
۷۹	دوره میانه (قرن ۱۰-۱۲ میلادی)
۸۳	کاخ شکار ایلخان آباقا (قرن ۱۳ میلادی)
۸۴	۱- بناسازی کنار دریاچه در شرق، جنوب و غرب

۸۶	۲- بناسازی کنار دریاچه، سمت شمال
۸۹	۳- ایوان غربی و دو اتاق هشت‌گوش
۹۵	۴- دو اتاق هشت‌گوش
۱۰۸	۵- بنای چهار ستونی
۱۱۳	۶- کارگاه‌های پخت سرامیک
۱۲۵	تاریخچه تحقیقات تخت سلیمان و زندان سلیمان
۱۲۹	آثار باستانی در اطراف تخت سلیمان و زندان سلیمان
۱۲۹	۱- تخت بلقیس
۱۳۲	۲- بابانظر، چهار طاقی، برنجک و جزیره شناور در بدرلو
۱۳۵	۳- بناهای تاریخی و محوطه‌های مسکونی غرب تخت سلیمان

پیش‌گفتار

پیرو سیاست سازمان میراث فرهنگی کشور در ترجمه و انتشار گزارشها و بررسیها و تحقیقات علمی انجام یافته در محوطه‌های تاریخی و باستانی کشور توسط هیأت‌های خارجی، این دومین کتابیست که درباره تخت سلیمان تکاب منتشر می‌گردد.

کتاب حاضر که آن نیز به همت همکار گرامی آقای فرامرز نجد سمیعی از آلمانی به فارسی برگردانده شده است. اثر رودلف ناومان، سرپرست هیأت حفاری مؤسسه باستان‌شناسی آلمانی در تهران است که حاوی یافته‌های هیأت مذکور تا سال ۱۹۷۰ است و در سال ۱۹۷۷ به زبان اصلی منتشر شده است. امید است مورد بهره‌برداری علاقه‌مندان به ویژه کارشناسان ایرانی که کار بزرگ ادامه مطالعات و مرمت تخت سلیمان را از سال ۱۳۷۲ به عهده گرفته‌اند قرار گیرد.

حاصل مطالعات و تحقیقات انجام یافته در تخت سلیمان و زندان سلیمان و اطراف آن هر چند اجمالی و کوتاه ارائه شده است ولی از جامعیت و کیفیت بالای علمی برخوردار است و نشانی است از اشراف آقای ناومان و همکاران توانای ایشان در انجام این مأموریت بزرگ.

آتشکده ساسانی آذرگشنسب تخت سلیمان وسیع‌ترین تأسیسات ساسانی است که تاکنون شناسایی و از زیر خاک بیرون آورده شده است. و یکی از بزرگترین نمادهای مذهبی، سیاسی و فرهنگی اواخر دوره ساسانی در قرن ششم میلادی به شمار می‌آید. و نشانی است از سیر تحولات پیشرفته و بارور این دوره طولانی از تاریخ کشورمان. مضامین ارزشمند معمارانه و شهرسازانه نهفته در آن و تأثیر ساختار بسیار قوی فضایی آن در دوره‌های بعدی به ویژه در دوران اسلامی جای کنکاش فراوان دارد. مؤلف در تبیین ابعاد این تأثیر بصورتی تلویحی اشاراتی دارد که می‌تواند فتح بابی باشد برای منقدین هنر معماری ایران.

کتاب حاضر در بررسی وسیع خود در منطقه مروری دارد بر هزار سال دوره تمدنی در آن و زمینه‌های لازم را برای پیگیری این مطالعات در حد توان فراهم ساخته است. مضامین و سخنان ناگفته را جوانان ما به خواست خداوند باید خود بیابند و بازگو کنند تا دفتر پربار، ولی هنوز ناخوانده و نانوشته تاریخ فرهنگ و کشورمان را غنا بخشند.

باقر آیه‌اله‌زاده شیرازی

تهران امرداد ۱۳۷۴

مقدمه

حفریات مؤسسه باستان‌شناسی آلمان در زندان سلیمان سال ۱۹۶۴ به پایان رسید و اظهار نظر و گزارش نهایی در این زمینه چاپ و منتشر شد. اما کاوشهای تخت سلیمان سال به سال ادامه پیدا کرد و گزارشهای زیادی درباره آن داده شد که بخشی از آنها نیز انتشار یافت. کتاب حاضر نظری اجمالی در مورد هر دو محل حفاری، و همچنین موقعیت کنونی وضع حفریات بر روی تخت سلیمان است. ضمناً توضیح کوتاهی نیز از اماکن و بناهای تاریخی اطراف محلهای حفاری، شبکه راههای منتهی به این منطقه و همچنین محوطه‌ها و بناهای تاریخی در طول مسیر این شبکه را عرضه می‌کند.

در سال ۱۹۷۶ به مناسبت برگزاری هفتمین کنگره بین‌المللی هنر و باستان‌شناسی ایران در شهر مونیخ - آلمان، نمایشگاهی از یافته‌های هر دو محل حفاری ترتیب داده شد. در کاتالوگ مربوط به این نمایشگاه نیز مطالبی از کتاب حاضر که اینجانب به صورت دستنوشته آماده داشت، به چاپ رسید.

حفریات در اولین سال با حمایت مالی بانک «ها. بروکل شن» (H.Brökelschen) و از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۶۴ با حمایت بنیاد «فریتس تیسن» (Fritz Thyssen) و از ۱۹۶۴ تا ۱۹۷۰ با حمایت مالی مجمع تحقیقات آلمان و از آن به بعد با هزینه مؤسسه باستان‌شناسی آلمان ادامه یافت. ما از تمام مؤسسات یاد شده و از اداره عتیقات ایران برای اجازه کار حفاری و از تمام همکاران ایرانی، آلمانی و سوئدی در طول حفریات تشکر می‌کنیم.

رودلف ناومان

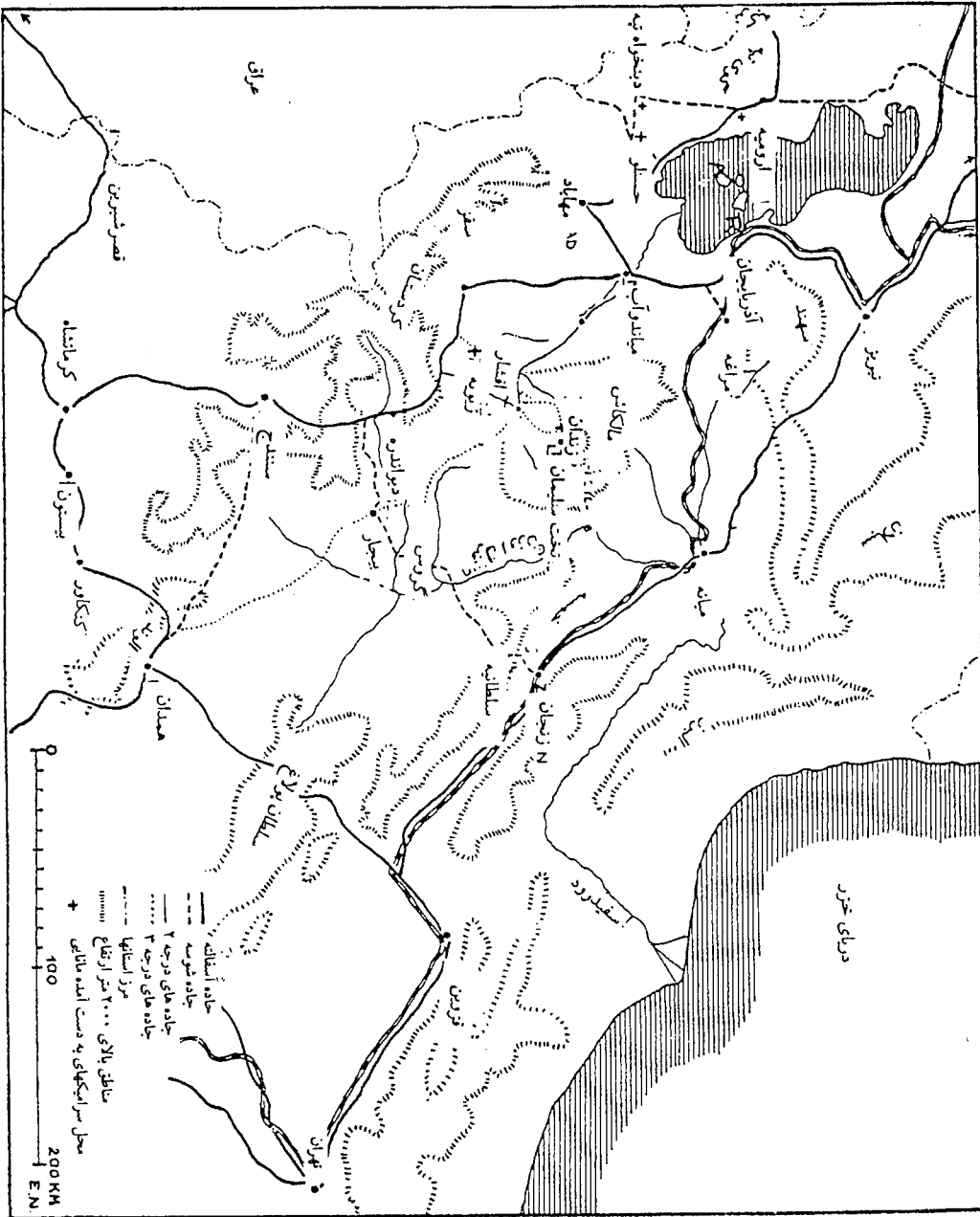
موقعیت و شبکه راهها

ویرانه‌های پراهمیت زندان سلیمان و تخت سلیمان در آذربایجان ایران قرار دارند. زندان سلیمان یک مکان مقدس مربوط به قرن هشتم قبل از میلاد است. تخت سلیمان در ۳ کیلومتری آن با آتشکده آذرگشنسب به دوره ساسانی و کاخ ایلخان آباقا خان به قرن سیزدهم تعلق دارند. هر دو محل در جنوب شرقی دریاچه ارومیه، در یک دره سرسبز در ارتفاع ۳ هزار متری دامنه جنوب کوه‌های بالکاش واقع شده‌اند که قله ۳۲۰۰ متری کوه بلقیس در آن قد علم کرده است. هر دو محل تا حد زیادی وابسته به ویژگیهای طبیعی و زمین‌شناسی خود هستند (زندان به سبب تپه مرتفع مخروط شکل و دهانه آتشفشان عمیق خود و تخت به دلیل دریاچه‌ای در مرکز یک صفه وسیع).

تمام راهها تقریباً از شهر تکاب می‌گذرد. در حال حاضر از تکاب می‌توان با وسیله نقلیه‌ای که بتواند از تپه ماهورها عبور کند به هر دو محل یاد شده رسید. از اوایل خرداد تا اواخر شهریور ماه می‌توان بدون هیچ مشکلی راه را طی کرد، ولی در مواقع دیگر، رودهای کوچک پر آب غالباً غیرقابل عبور هستند و در جاده‌های کوبیده نشده حرکت با اتومبیل بسیار مشکل است.

از تهران از طریق قزوین و زنجان می‌توان سریعاً به تکاب رسید (شکل ۱). ۴۰ کیلومتر قبل از زنجان، سلطانیه با بنای عظیم گنبددار ایلخان اولجایتو قرار دارد که اوایل قرن ۱۴ میلادی مقر حکومت او بوده است. جاده از زنجان به بعد با گذشتن از میان دره‌های قزل اوزن به بیجار می‌رسد و از جنوب تکاب گذشته به سوی جاده آسفالتی جدید کرمانشاه - سقز می‌رود که تا ۳۵ کیلومتری شمال دیواندره ادامه می‌یابد. سپس نزدیک یک قهوه‌خانه به طرف شرق می‌پیچد و از روی دشتی مرتفع به دره عریض تکاب سرازیر می‌شود. از دشت مرتفع در طرف چپ جاده دره‌ای به چشم می‌خورد که مجموعه‌ای از صخره‌ها با «غار کرفتو» در آن قرار دارد.

اگر از قزوین راهی دورتر را از طریق همدان - کرمانشاه انتخاب کنیم، تمام راه جاده آسفالتی بسیار خوبی خواهیم داشت. ضمناً در این مسیر از اماکن تاریخی همدان (اکباتانه باستانی)، کنگاور

شکل ۱- تخت سلیمان و زندان سلیمان، موقعیت و جاده‌های منتهی به آنها

با حفریات باستان‌شناسی ایران در معبد پارتی، بیستون با نقش برجسته معروف داریوش و سایر بقایای تاریخی (در سالهای اخیر به وسیله یک هیأت تحقیقاتی آلمانی مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است)، طاق بستان با نقش برجسته‌های صخره‌ای دوره ساسانی و مغاره‌های صخره‌ای مؤخرتر گذر می‌کنیم. مسافری که از بغداد می‌آید در کرمانشاه به این جاده برمی‌خورد و از اینجا راه از میان یک درّه سرسبز از طریق سنندج گذشته و کمی قبل از دیواندره به جاده بیجار برمی‌خورد. مسافری که از ترکیه وارد می‌شود می‌تواند مرز بازرگان را پشت سر بگذارد و در راه تبریز، از بسطام (چند سالی است که باستان‌شناسان آلمانی یک محوطه اورارتویی را از خاک بیرون می‌آورند) نیز دیدن کند.

از تبریز جاده از شرق دریاچه ارومیه به سوی میاندوآب ادامه می‌یابد. دیدار کوتاهی از مراغه مقر ایلخان هلاکو در قرن ۱۳ میلادی که به سبب مقبره‌های برج مانند با سقفهای گنبدی شکل (مقبره‌ها در وضعیتی عالی باقی مانده است) حائز اهمیت می‌باشد، بسیار ارزشمند است. «فراسپه» شهر محاصره شده به وسیله آتونئوس سردار رومی، می‌تواند در مراغه بوده باشد. کمی قبل از میاندوآب یک جاده جدید با کیفیت خوب به سوی تکاب انشعاب پیدا می‌کند. آبادی «لیلان» با فاصله‌ای کم در شمال این جاده (هنوز هم در دشت دریاچه ارومیه) قرار دارد که احتمالاً با «گنک» باستانی قابل تطبیق است (جایی که در اصل آتشکده «شیز» قدیمی‌ترین پرستشگاه قبل از انتقال به تخت سلیمان توسط خسرو اول، قرار داشته است). سپس جاده از طریق شاهین دژ به تکاب می‌رود و قبل از تکاب به طرف تخت سلیمان در شمال، انشعاب پیدا می‌کند.

دومین مرز ورودی از ترکیه به ایران از طریق وان، «سرو» در غرب دریاچه ارومیه است. «چاوش تپه» محوطه باستانی اورارتویی (حفریات باستان‌شناسی به وسیله باستان‌شناسان ترک در آنجا انجام می‌گیرد) و «هوشپا» با قلعه‌ای سلجوقی، در خاک ترکیه در سر راه قرار دارد. راه از ارومیه در امتداد دریاچه ارومیه و از کنار «گوی تپه» و نزدیک «حسنلو» (حفریات باستان‌شناسی به وسیله باستان‌شناسان امریکایی در آنجا انجام می‌گیرد) می‌گذرد و به سوی مهاباد و سپس میاندوآب می‌رود.

در حال حاضر می‌توان از تکاب راه را فقط با وسیله نقلیه قابل استفاده در تپه ماهورها ادامه داد و از دو مسیر به تخت سلیمان رسید. راه غربی که راه بهتری است از «قره قیه»، «امین‌آباد»، «حسن‌آباد»، «شیرمرد»، «احمدآباد» بالا و پایین ابتدا به زندان سلیمان و سپس از طریق «تازه‌کند»

به «تخت» می‌رسد. راه شرقی که چندان جالب توجه نیست و راه دشواری است از «اسدکندی»، «قره بلاغ»، «همپا» به «بابانظر» و از آنجا ابتدا به «تخت» منتهی می‌شود.

یک راه کوتاه از «تخت» به «نیک‌پی» (در کنار جاده آسفالته تبریز - زنجان) وجود دارد که در حال حاضر به خاطر فروریختن پلی در روی قزل اوزن فقط با کامیون قابل عبور است. از طریق انگوران نیز می‌توان به سمت جاده زنجان - بیجار راه را کج کرد.

جاده‌ای که به تخت می‌رود جلوی دروازه جنوب شرقی پایان می‌گیرد. از آنجا می‌توان اتومبیل را پارک کرد و از دروازه وارد ویرانه‌های تخت سلیمان شد.